

ВАСИЛКА ТЪПКОВА-ЗАИМОВА (София)

ПРАЗНИЧНО СЛОВО ЗА Св. ДИМИТЪР СОЛУНСКИ
ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

На Втория международен симпозиум, посветен на Търновската книжовна школа, направих разбор на известното Похвално слово за св. Димитър от Григорий Цамблак, едно забележително художествено произведение, което е имало широко разпространение и е запазено в 41 преписа.¹

Тук искам да дам съобщение за друго „слово“ от същия книжовник, посветено пак на солунския покровител, но доста отличаващо се от първото. Ю. К. Бегунов, който има определени заслуги за проследяване на ръкописното наследство на Цамблак, е посветил няколко ценни бележки на това „слово“.² Той изтъква, че А. Х. Востоков е обърнал пръв внимание на него и е предположил с основание, че то е излязло под перото на Цамблак, въпреки че в Минейния тържественник, където е включено, за негов автор е отбелязан „Архъепископ Успенски“, а не „Росенски“. Освен в Тържественника текстът на „словото“ се намира в още ръкописи. Бегунов смята, че може би има грешка в датата на Тържественника (8 в. в.), т. е. че то би трябвало да се отнесе към 26, а не към 23 октомври.

В същност сведенията ни за чествуването на св. Димитър в Солун са доста подробни, но не съвпадат напълно у всички автори. През XIV в.,

¹ В. Т ъ п к о в а - З а и м о в а. Похвално слово за св. Димитър от Григорий Цамблак. — В: Търновска книжовна школа. 2. С., 1980, с. 133—138.

² Ю. К. Б е г у н о в. Ръкописното наследство на Григорий Цамблак и задачите на неговото проучване (Ръкопис, депозиран в Института за балканистика, с. 57 сл.); Греко-славянская традиция Димитрия Солунского и духовный стих о нем. — *Byzantinoslavica*, XXXVI (1975), fasc. 2, p. 149—172. Допълнително съобщение на Бегунов от 3. III. 1984: „Сейчас в процессе дальнейших разысканий я выяснил, что оно не предпразничное, а праздничное, и в двух известных мне списках из 3-х помещено под 26 октября. Только Румянцевский список (ГБЛ, Рум. 436) дает неверное КГ в. КС.“

³ ГБЛ. ф. 256 (Собр. Румянцевского музея), N. 436, Торжественник („Сборник“), нач. XVI в., 4е, ГБЛ. ф. 556 (Собр. Вифанской духовной семинарии), N. 95, Сборник Житий и Слов („Торжественник“?), вторая четверть XVII в. (б. дн. Тромени N. 546 — после 1630 г.), а не XVIII в., как сказано в описании Муретова), 4е. Съобщение от А. А. Турилов — Москва, който ми изпрати 2-та първи преписа.

когато тържествата като че ли са били най-блестящи (а пък от това време имаме и доста „Похвални слова“ за светеца, от които черпим данни), изглежда, че подготовката за самия празник е започвала с пост от 1 октомври. След това през първата и втората неделя започвали тържествените служби. Големите празненства ставали от 25 октомври вечерта, като на самия 26 октомври присъствувал често и самият император. След това, около 3 ноември, имало следпразнични тържества. Някои византийски автори пък говорят, че както атиняните чествували Зевс четири пъти през годината, така и солунчани празнували паметта на св. Димитър четири пъти, т. е. че има тържества не само през октомври. Впрочем изрично не се говори за 23 октомври, но очевидно е имало низ от предварителни служби преди 26 октомври.⁴

Самото „слово“ се отличава много от първото Похвално слово, за което споменах в началото. Докато Похвалното слово е образец на красноречие, тук имаме една значителна предметност и дори сухота. Похвалното слово е поучително: в него се разглежда проблемът за отношението на християнина към смъртта. От Житието на св. Димитър там се взимат данни за потвърждение на определена теза, именно че този мъченик може да служи за пример, че след Христовата жертва смъртта не е страшна. Тук, в това второ „слово“, имаме направо преразказано самото житие. При това разказът стои много близо до един от Димитриевите текстове, поместен в Макариевия сборник.

Известно е, че този сборник е имал за цел да събере всички славянски литературни текстове, познати до XVI в. в Русия. Изданието на текстовете е направено през 1880 г. от Археографската комисия по два свода — „Царски“ и „Успенски“, които са сверени с един трети свод, днес изчезнал — „Софийски Новгородски“, № 1358, който е по-ранен от XVI в. В Макариевия сборник има 18 текста, посветени на св. Димитър, между които и Похвалното слово на Цамблак, за което става дума по-горе. Там намираме и три жития на същия светец — едно кратко проложно житие — кол. 1872, едно житие по най-разпространената редакция (наречена условно втора редакция, с начало: „Максимнаѣ нже и ѿркуане...“ кол. 1883—1891) и едно житие по гръцки служебен миней (кол. 1902—1911). То е преразказ по Метафрастовата редакция.⁵

И тъй Словото на Цамблак се доближава в много точки до т. нар. „втора редакция“ (ВНС 497), но не започва с обичайното изречение и не съвпада напълно с този текст. Има обаче подробности, които показват, че Цамблак се е водил доста близо до тази редакция на житието. Например тук срещаме името на ексекютора на св. Димитър — Минукиан, който се споменава само в тази редакция. От нея е и изречението, в което се уточнява, че след смъртта си св. Димитър прави чудеса в Македония и Тесалия и др.

Ето някои особености в предаване на термините, които винаги разкриват известна трудност у българските и изобщо у славянските автори. А

⁴ А. Παλαδόπουλος. Αἰ ἑόρται τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Θεσσαλονίκη, 1963.

⁵ В. Тъпкова-Займова. Текстовете за св. Димитър Солунски в Макариевия сборник. — В: Руско-балкански културни връзки през средновековието. С., 1982, с. 144—154.

такива сравнения между българските, съответно славянските текстове и гръцките са полезни, защото позволяват да се възстановят някои неясни места в едни или в други преписи. У издателя на част от гръцките жития (Ch. de Bije: P. Gr., t. 116) има колебание относно предаването на βουλευμάτων (род. п.) и глагола ἐθέλευσε. Също както в другите съответни текстове у Макарий и тук ясно е казано **повелъ**. Мястото на градски съвет, именно τριβουνάλιον е дадено **трибуналън** и **трибунални**, като дори е добавено „**трибуналън римскин речетса**“ (и в двата ръкописа).

Орарият (гр. ὄραριον) е също чужда дума. В първия и във втория ръкопис е предадена **wt рара** (род. п.), т. е. *от* е сметнато за предлог. Както и в другите славянски текстове названието на подземните пещи под градската баня, т. е. **мацароі** (лат. сапегае), е предадено с необичайната дума **комары**.

Във всички текстове за св. Димитър скорпионите играят голяма роля. В самото житие (втора редакция) се казва, че се явил скорпион в тъмницата — един вид олицетворение на злото — и св. Димитър го унищожил с кръстния знак (у Цамблак се добавя „плюнал на него“). В последното чудо от II книга на гръцките „Чудеса на св. Димитър“ африканският епископ Киприан (според един препис той е от гр. Тена до Бискайския залив, според всички по-късни текстове е от Картаген) издига храм на св. Димитър, който дава покровителството си на местните жители срещу смъртоносните скорпиони, като ги учи да се намазват с малко масло от лампите си.⁶ В по-късните изображения обаче до св. Димитър често пъти е поставен един звяр, който се вие около него като змия, а и размерите му са големи. Но обикновено това хибридно изображение има по няколко крака. Явно е, че в представите на житиеписци и иконописци вечното олицетворение на злото — змията — се е смесило във въображението им със скорпиона, който е по-необичаен като символ. Но тук, у Цамблак, имаме направо обяснение на тия наши предположения. Той казва: „**Н оуэри змиж рекомаго скорпию**“ (във втория ръкопис: „**скорпъю**“).

Накрая да направим няколко бележки за имената. В „чудото“ с епарха Леонтий, което влиза в почти всички житийни текстове, се казва, че този епарх дошъл в Солун от Сирмиум, тогава в илирийската епархия Дакия (имат се пред вид административните деления до времето на Юстиниан). В много от по-късните текстове обаче това административно название, станало необичайно, е предавано съвършено неточно. Такъв е и случаят с втория препис от Цамблаковото Слово за св. Димитър. Докато в първия стои правилно **надринскин**, във втория е казано, че Леонтий е **Лочурьскин епарх** от **наочурскин**. После той се върнал в „**скон град Лужнръ**“ (в по-късния препис). Обаче името на град Сирмиум, български **Сръмъ**, е предадено съвършено точно в българската му форма **Сръмъ** (в първия препис) и **Сремъ** — във втория.

В житието Лией, Лий или Люей е лице, което е с голяма физическа сила и излиза на градски състезания; той е по произход вандал. В много

⁶ P. L e m e r i e. Les plus anciens recueils des Miracles de St. Démétrius. Paris, 1979, p. 246.

от по-късните текстове тая народност се схваща погрешно. Така е и в нашия случай: казано е, че Люй е от „АНДАЛСКИ ЯЗЫК“ (и в двата преписа), т. е. тук *в* е взето за предлог.

Най-сетне трябва да отбележим за пълнота, че на едно място във втория препис името на гр. Солун, което — както обикновено — е дадено във формата *Селунь*, е добило формата *Вселунь* „по всему граду Вселунскому“. Тук явно има свързване с предлога *в* („въ Селунь“).

В първия препис името Анастатия (става дума за църква в Сирмиум на името на мъченицата, която носи това име) е предадено в славянската му народна форма *Настасья*, докато във втория препис е възстановена гръцката форма *Анастасия*.

Във втория препис лицето Луп, което по всички житийни текстове е служител — „рѣб“ на св. Димитър, е даден като негов „брат“, но това не е от особено значение.

Най-значителен според мен е въпросът, свързан с двете допълнения към първия препис. Това са две „чудеса“, взети от сборките с „чудеса“ на св. Димитър. Първото е свързано с аваро-славянските обсади, именно втората обсада, в която участвуват (според житиеписеца) 100 000 обсадители, и св. Димитър получава предупреждение от императора да напусне своя град, но той отказва и го спасява.⁷ Второто „чудо“ е прочутата история с двете солунски девойки, пленени от арабски вожд (става дума вероятно за обсадата на Солун през 904 г.). Те получават заповед да извезат образа на св. Димитър, който обаче през нощта им се явява и ги спасява от кошуството да дадат на езичника-арабин неговия образ. Това чудо се среща само в славянски варианти. Досега не е намерен неговият гръцки първообраз, както отбелязва и Бегунов, който се е занимал подробно с него.⁸ Не е обърнато внимание обаче, че в първия препис на разглежданото от нас Цамблаково „Слово“, където това „чудо“ стои редом с посоченото, текстът е съвсем идентичен с текста у Макарий (кол. 1898—9). Същият е случаят впрочем и със споменатото „чудо“ от аваро-славянските обсади (у Макарий, кол. 1873—4).

На първо място, това значи, че това Цамблаково „слово“ се среща частично (т. е. по отношение на тия две допълнения) и в други освен споменатите преписи, щом като го има и у Макарий.

На второ място, бихме могли да се запитаме дали това „чудо“ с двете девойки не се явява за пръв път именно у Цамблак, щом като не ни е известно от по-ранна епоха.

Прочее, какво е заключението ни за това второ Цамблаково „слово“ за св. Димитър? То не представлява литературен интерес както първото, понеже е просто преразказ на житиен текст, без да има някакъв личен отпечатък от перото на самия автор.

Интересът към „Словото“ трябва да търсим:

1. В цялостното събиране на славянски текстове около св. Димитър Солунски, един литературен агиографски „герой“, който в продължение на няколко века олицетворява сложна идеологическа представа не само

⁷ P. Lemerle. Les plus anciens recueils des Miracles de St. Démétrius. Paris, 1979, p. 161 sq.

⁸ Ю. К. Бегунов. Греко-славянская традиция. . .

във византийската книжнина, но и в славянските литератури. С други думи, тук имаме принос в цялостната концепция за създаване на един Димитриевски корпус.

2. В Макариевия сборник има определено отношение към Словата на Цамблак.

3. Погледнато в по-широк аспект, това „слово“ допълва представата ни за тематиката на книжовниците от Търновската школа. Св. Димитър е и продължава да влиза в житийната и похвална литература, чиито корени са в търновската традиция. Григорий Цамблак и тук чрез това незначително свое произведение се утвърждава тематично като неин неизменен последовател.